

Kısa Sure Tercümelerinin Törelî Dile Etkisi 8

İsmail Taş¹

ÖZ

Töre bir milletin yaşayış tarzı, maddî ve mânevî her şeyini içine alan değerler topluluğudur. Milletın dili, dini, gelenek ve görenekleri, sanat eserleri törenin başta gelen unsurlarıdır. Töremiz; dosdoğru yol, “sırat-ı müstakim” üzere olmaktır. Milletler dillerini ve törelerini yüzyıllar boyunca işleye işleye oluştururlar. Bir millet ileri gitmiş, yüksek bir seviyeye erişmişse, dili de bu seviyeye uygun bir biçimde gelişme kaydeder. İnsanın düşünmesi ancak dil ile mümkün olduğundan, dilini üstün bir seviyeye çıkarmayan milletlerin düşünce hayatları da kapalı, dar ve sınırlı kalır. Bu bakımdan töre ve dil birbirinden ayrılmaz; birlikte gelişir ve değişirler. Türkçe de yüzyıllar boyu akıp gelen bir nehir gibi, içinden geçtiği her topraktan bir unsur almıştır. Türkçenin tarihi gelişimi seyrine baktığımızda görüyoruz ki ilişkide bulunduğu kültürlerden etkilenmiş ve yeni kavramları haznesine katmış ve kadim bir töre meydana getirmiştir. Bu süreci iyi anlamak yarınlarımızı inşa etmemizde temel harcıımız olacaktır. Milletın töresi en iyi, tarih boyunca ortaya koyduğu eserlerden anlaşılır. Bu açıdan Türkçenin, Anadolu’da yeniden inşa edilen devresini, Eski Anadolu Türkçesini, ciddiyetle anlamamız gerekmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde dil, halkın dimağını yansıtan en güzel ayna olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu süreç içerisinde Türk dilinin gelişmesi ve zenginleşmesi bakımından kısa sure tercümesi eserlerini ortaya koyan mütefekkirlerin dilini anlamak oldukça önemlidir. Millet varlığının sürekliliği gelecek nesillerin töre rehberini ve törelî dili anlamasına bağlıdır. Bu bakımdan bu çalışmada kısa sure tercümelerinden hareketle dil kavramı ve dil yadigarı Eski Anadolu Türkçesi dönemi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kısa Sure Tercümeleri, Dil, Töre, Törelî Dil, Dilde Yozaşma.

1 Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
ismail.tas@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9309-6990>

Giriş

Dil, üstün bir sanatkârın elinden çıkmış harikulade eşsiz bir yapıya benzemektedir. Seslerin alelâde bir şekilde bir araya gelmesiyle kelimeler, alelâde kelimelerin bir araya gelmesiyle cümlelerin oluşması asla görülmemiştir. Bütün sesler bir amaç, bir düzenli yönelişle bir araya gelmekte ve kişinin düşünce yapısına göre şekillenerek bir mesaj vermektedir. Kelimelerin bir araya gelmesi sonucu oluşan yapıda anlatılmak istenen bir olgu varsa buna cümle denmektedir. Yoksa anlamsız sesler örgüsünden oluşmuş çağrılara dil diyemeyiz. Dilin bir amaç uğruna belli bir şekilde kullanılması söz konusudur. Tıpkı eşsiz güzelliğe sahip bir bina inşa etmek gibidir. Tahta ile taş yahut maden ile çini gibi farklı malzemelerin bir arada kullanılmasında amaç, basit ve ilkel zıt ifadeleri yaratmak yerine, tabii ve sunî olanın, erkek ve kadının tezatlı ama aynı zamanda birbirine saygılı güzellikleri gibi bireysel güzellikleri vurgulanmaktadır (Cansever, 1995). Bu kural, bir bina yapımında göz önüne alınması kadar dilde de önemlidir. İşte bu bağlamda dil ve töre kavramı birlikte ele alınmalıdır.

Töre kavramı, TDK Genel Türkçe Sözlükte; “1. Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü; âdet, ayin. 2. Bir toplumdaki ahlaki davranış biçimleri; adap.” anlamlarında; Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü’nde “eğitim, görgü”, “geline verilen armağan”, “mahkeme” anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca, “<ET töre: töre; âdet, ahlak; usul. || yol töre: adabımuâşeret” ve “âdet, gelenek” anlamlarında yer verilir. Bunun yanında, Etimoloji Sözlüğü’nde “töre” kavramı şu şekilde yazmaktadır: töre//türe: “bir toplulukta yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü” < Moğ. *töre* “kural, norm, âdet” Türkçeden alınmıştır. Eski Türkçe *törü* daha sonra Moğolcadan gelen *töre* tarafından hemen tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Türkiye Türkçesinde *töre* “âdet ve alışkanlıklar” olarak kalmıştır. Osmanlı Türkçesinde doğrudan doğruya eski Türkçe biçimin kalıntısı mıdır, bilmiyoruz². Kelimenin türe//türe farklılıklarını da değerlendirmeye dahil ettiğimizde “adalet” mefhumu da ön plana çıkan kavramlardan birisidir. İki kelime de birbirine yakın anlamlarda yer almaktadır. Yine Tarama Sözlüğü’nde, “türe (töre): Âdet, usul, kaide, örf, görenek, kanun, ayin.” anlamı verilerek kelimenin cümle

2 Doerfer: TMEN I, 134, IV, 281; Clauson: ED 531-532; Schönig ML 182; İnan: Türk Kültürü Araştırmaları I, 1964, 104; Németh: Nyk 41: 407; Nyk 42, 71; Doerfer: TMEN I, 134; Clark: JSFOu 75: 156; Schönig: ML 182.

içinde kullanımlarına örnek verilir. Töre kelimesinin “yaratmak” anlamı da ayrı düşünülmez.³

Dil, var oluşu ifade aracıdır. Öyleyse töreye mukabil, insanın emrolunduğu gibi “sırat-ı müstakim” yolunda olmasını ifade etmesi bakımından dil en mühim araçtır. Bu bakımdan dil kavramını “töre” kavramıyla birlikte ele almak gerektiğini, “dilbilgisi ve dilbilim” kavramları ne şekilde ele almamız gerektiğini, var olan tanımlardan hangisini esas kabul etmemiz gerektiğini açıklamak gerekir. Bu sebeple, çalışmamızda “dil ve töre kavramının birlikteliği”, “dilbilgisi ve dilbilim” ve “dilinin onarılması ve dil töresi” başlıklarını ele aldıktan sonra “Törenin Gelecek Kuşaklara Aktarılmasında Kısa Sure Tercümelere” konusuna değineceğiz.

1. Dil ve Töre Kavramının Birlikteliği

İnsanoğlu, yaratılışı gereği toplum içerisinde yaşayan bir varlıktır. Birliktelik ortamında bulunan insanın birbiriyle iletişim kurması kaçınılmazdır. Birlikte yaşam, hayat anlayışını ve düzenini; töreyi kavram olarak zihinlerde var etmektedir. Sağlıklı bir iletişim kurmak, diğer insanlar tarafından en iyi şekilde anlaşılacak ve anlatmak istediğini en doğru şekliyle sunmaktır. Dil, insanlar arasında gerek bireysel gerekse kitlesel, iletişimi sağlayan bir araç olarak kullanılmaktadır. Aslında dil tanımlaması çok farklı şekillerde yapılmıştır ve her araştırmacıya göre de bir yönüyle farklılık göstermektedir. Ancak bunların her birine bakıldığında ortak olan dilin iletişimi sağlayan bir fonksiyonda yer almasıdır. İletişim, adeta insanın var oluşuyla ve var olma misyonuyla özdeşleşmiş haldedir. İletişim insanın bilgi faaliyetine bağlı olarak ortaya çıkıp, dallanıp budaklanarak günümüzde daha da önemli bir hale gelmiştir. İleten insan, dil ile hangi tür seviyede olursa olsun bir bilgi parçacığını iletir. Öyleyse, ileten insan aynı zamanda bir bilen ve bildiğini zannettiği şeyleri ileten insandır (Açıkgöz, 2003, s. 21).

Dil kavramı, insanın var olmasını ifadesi olması sebebiyle, insanın varlığını, yaratılışını, kendini gerçekleştirmedeki esaslar olan “töre” ile doğrudan bağlantılıdır. Zihinde meydana gelen her kavram, eylemlerimizde töreli davranmanın temelidir. Zihinde bulunan bir kavram seslere veya harf sisteminde bir dil örgüsü içinde belirtilerek karşılık bulur. Zihin ile konuşma arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Düşüncelerimiz bizim kelimelerimiz olmaktadır. Öyleyse kelimelerimiz bizim düşüncelerimizin bir yansımasıdır. Düşüncelerimiz de eylemlerimizin, hayatı algılamamızın ve idame etmemizin

3 Sözlüklerde yer alan “töre” kavramıyla ilgili bazı tanımlamalar için bkz.: Abdülkadir Dağlar, İSLARA Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi (12 Şubat 2022), Edebi Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, İSLARA Kitaplığı: 3, Ankara 2022, s. 100-115.

temelidir. Öyleyse, varlığımızın kaidelerini belirleyen töremiz dilimizden bağımsız olamaz.

Dil araştırmalarında çok değinilen bir konu da söz ve dil meselesidir. Söz ve dil arasında yapılan ayrılık modern lengüistiğin kurucusu olarak kabul edilen Desaussure tarafından ortaya atılmıştır. Ferdî bir vaka olduğu belirtilen söz, her şeyden önce sonsuz telaffuz hareketlerine ve sonsuz sayıda seslere sahiptir. Konuşmanın icra kısmını teşkil eden sözün parçaları zaman içinde devamlı halde bulunmaktadır. Buna karşılık dil ise, ferdî değil fakat içtimaî bir vakadır, bir sistemdir ve bir insanın kendini anlatmasında ve kendisinin anlaşılmasında kullanılır. Yine bu yönüyle de dil törenin ta kendisi olmaktadır.

Dil sadece ses ve yazıdan ibaret değildir. Hal dilinin, tarihin her döneminde ses ve yazı dilinin önüne geçtiği bilinen bir gerçektir. “Emr olunduğun gibi dosdoğru ol!...” (şûra 42/15) ayeti işte bu hal diline işaret etmektedir. Dilin, Kur’an- ı Kerîm’de ve diğer kitap ehlinde nasıl geçtiği mevzunu gelecek çalışmalarında vermeye çalışacağım. Ancak şuna değinmek gerekirse; hareket, tavır, yaşama ve konuşma dilinin birbirini doğruladığı bir sentez de bulunabilir. Hal dili gerçekten tesir bakımından etkili olmaktadır. İşte bu hal dili tam da Türk-İşlam ölküsünü ve “töre”yi ifade etmektedir. İşlam’ın yayılmasında da, Türklerin Müslüman olmasında da büyük cihan devletleri kurmalarında da hal dilinin bu etkisi görölmektedir. Hal dili İşlam’ı yayan insanların, davalarını bir hayat tarzı haline getirmeleriyle açıklanabilir. Bedenen ve ruhen evrensel bir hitap tarzına ulaştıklarını gösterir, yani bütün insanlığın tereddütsüz anladığı mükemmel dili bulmalarıyla açıklanabilir. Bu İşlamîyet’in bu kadar kısa sürede ne kadar geniş alanlara yayılmasının da sebepleri arasındadır. Dil önemli bir tebliğ aracı olmuştur.

Gerçekten de İşlamîyet’le birlikte yeni bir kültür ve medeniyet dairesi içine giren Türkler, yeni bir ruha ve bedene kavuşmuşlar, böylece İşlamîyet’in ateşli bir müdafî olmuşlardır. Türklerin İşlamîyet’e samimi ve kuvvetlice bağlanmaları Türk-İşlâm sentezine dayanan yeni bir kültürün doğmasına imkân sağlamıştır. Bunun neticesi olarak kültürümüz gibi edebiyatımız da İşlâmî bir hüviyet kazanmıştır. Bunun en bâriz örneği, Oğuz Kağan Destanı’nın İşlâmî türevleridir. şüphesiz bu kaynaşmada tek Tanrı inancı ile İşlamîyet’in ilâhî anlayışının etkisi büyüktür. Yeni dini sevdirmek, esaslarını öğretmek için Türk dervişleri edebî geleneğimizde yer alan Oğuznâme anlatılarına yeni bir ruh ve anlayış katmışlardır. Bu Oğuznâmelerin en önemlilerinden birisi de Yazıcıoğlu Ali’nin Tevârih-i Selçuk eserinin başına eklediği Oğuznâmesidir. Yazıcıoğlu’nun Tevârih-i ‘Âl-i Selçuk eserinde yer

alan Oğuznâme kısmında “töre”yi bir olan Tanrı’ya inanmak ve O’nun emrettiği yolda olmak olarak ifade edilmektedir (Taş, 2024).

2. Dilbilgisi ve Dilbilim

Dil bilgisi; seslerin, sözcüklerin ve cümlelerin yapılarını inceleyen, değişmelerini gösteren ve bunların kurallarını tanıtan bilim dalıdır. Bir dilin doğru konuşulması ve yazılıp okunması için bilmemiz gereken kuralları öğretir. Böylece daha doğru ve kusursuz düşünme yeteneğimiz gelişir. Dilbilim ise dil konusuna daha geniş açıdan yaklaşır. Sadece bir dili incelemekle yetinmez, bütün dilleri, bütün yönleriyle inceler. Tabii ki bir dilbilimci bütün dilleri bir anda incelemeye muktedir değildir. Dilbilimi dillerin/dilin doğuşunu, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri, ses, biçim, anlam, söz dizimi ve lehçe bilimi bakımından, genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilim dalıdır. Dil çalışmalarımızda, medeniyetimizin kadim töresi esaslarımızın temelini meydana getirmelidir.

Dilbiliminin ele aldığı malzeme dildir. Dilin en çok düşünce ve ses yönü arasındaki ilişki insanoglunun dikkatini çekmiştir. Dille ilgili incelemeler eski Hint’e, eski Yunan’a kadar uzanır. M.Ö. 5. yüzyılda ünlü Hint dilbilimcisi Panini, Sanskritçe’nin 4000 kadar kuralını ve söz varlığına ait yazılarını bir araya getiren dil bilgisi kitabı hazırlamıştır. M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış olan Yaska’nın yazmış olduğu Nirukta adlı kitapta köken bilgisi konusu üzerinde durulmuş, sözcüklerle nesnelere arasında ses açısından ilişki bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Yunan filozoflarından Platon (M.Ö. 427-347) dünyadaki nesnelere dil öğeleri arasındaki ilişkiyi, Aristo (M.Ö. 384-347) da sözcük türleri, seslerin çeşitleri ve dilin düşünceyle ilgili yönlerini ve sorunlarını ele almıştır. Platon idealar aleminin varlığını savunur; nesnelere bir özünün olduğunu ve bu özü bizim ayrı ayrı dillendirdiğimizi söyler. Böylece bütün dillerin bir kökene bağlı olduğunu belirtir. Aristo ise idealar aleminin, nesnelere bir özden geldiğini kabul etmekle birlikte tek tek duyumlarımızın nesnelere adlandırmamızı dolayısıyla anlamlandırmamızı sağladığını belirtir. Düşünce ve dil arasında kuvvetli bir bağ olduğunu; bir dili tanımanın düşünceyi tanımaktan geçtiğini söyler. Düşünce dilden önce vardır; daha sonra seslerle dillenir. Ses olmadan, anlamlı seslere dönüşmeden önce, sistemli bir düşünce yine dillenmiş demektir. Ancak sadece karşılık bulmamıştır.

İslamiyet’le birlikte dilbilimi çalışmaları Müslümanlar arasında ciddi bir yer kazanmıştır. İlâhî kelâmın doğru anlaşılması ve doğru olarak aktarılması maksadıyla sistemli bir dil çalışması disiplini ortaya çıkmıştır. Özellikle dil bilgisi, ses bilgisi, sözcük bilgisi ve metin açıklamaları konusunda önemli

araştırmalar yapılmıştır. M.S. 8. yüzyılda ünlü bilgin Sibeveyhî (M. 752-796), Arapçayla ilgili *El-Kıtap* adlı bir dilbilgisi eseri yazarak köklü bir dil geleneğinin doğmasına önderlik etmiştir.

Dilbilim çalışmaları “töre” çerçevesinde gerçekleştirilmediği zaman, özellikle önyargı ile gerçekleştirildiğinde dilin tabî akışına aykırı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Töre göz ardı edildiğinde, ilmî gerçekler bir düşünceyi savunmak adına çarpıtılmış ve isteğe göre kullanılmaktadır. Hatta bir fikir ortaya atıldığında bu fikri ispat etmek için ilmî temeller bile uydurulmuştur. Dilbiliminde bu işleme yoz-yorum tabiri (Özcan Başkan, Dilbilim’de yoz-yorum işlemi, Ankara, 1976) kullanılmıştır. Yoz-yorum işlemi şöyle tanımlanabilir: “Uluşculuk, ırkçılık, dincilik ya da “kültürçülük” türünden duygusal düzenlere bağlı belli önyargıların, öznel ve tündengelimli bir biçimde kanıtlanabilmesi uğruna, insan dilinde gözlenen nesnelere, durumlara ya da olaylara değin verilerden ancak elverişli olanların seçilip, bunlarda gözlenen aksak “düzeçliliklerin”, sözde ya da bilgisizlik sonucunda çarpıtılmaları ve ancak soyut bir geçerliliği olan bu gibi zorlama değerdendirmelerin, dilbilim adına ortaya sürülüp topluma benimsetilmeleri”. Bu bakımdan, dilbilim çalışmalarında, “töre” göz ardı edildiğinde yoz-yorumla karşılaşmamız muhtemeldir.

Özcan Başkan (1955), “söz” ve “dil” ayrımını yapmaktadır. Anlatımına şöyle devam eder: “19. yüzyılda birçok ‘dilci’ler, dilin doğuşunu, çeşitli olarak, insanların doğadaki sesleri yankılamalarına, iş görürken sesler çıkarmalarına, şarkı söylemelerine ya da iş birliği yaparken birbirlerine seslenmelerine bağlamaya çalışmışlardır. Belli bir art görüşü kanıtlama amacı ile ele alınmadıkları için ancak aksak-yorum olarak nitelenebilecek bu gibi varsayımlara ‘hav-hav, ingh-ingh, hop-hop, teorileri’ gibi alaylı adlar takılmış olması bu bakımdan haklı görülmektedir.” Burada görüldüğü üzere, düşünce dil söylemleri içinde kendini hissettirmektedir. Düşünce önce zihinde oluşmakta, sonra seslere veya muhababına ulaşacak kalıplara dökülmektedir. İnsan kendi zihninde sesli dahi düşünmektedir. Doktora tezinde Başkan bu konuya da değinmektedir. Seslerin dil yapısını oluştururken ne şekilde yer aldığı konusu incelenmiştir. Bir ekin öncelikle görevinin belirlenmesinde, anlamın ön plana çıkması bunu göstermektedir. Bir ekin yapım eki mi, çekim eki mi olduğunu belirlemek; sadece şekle bakmakla değil cümle içinde, kelime yapısında yeni bir anlam kazandırıp kazandırmamasına göre belirlenmektedir.

20. yüzyılda sürdürülen bu savlardan birine göre; insanların birbirlerine söyleyecekleri şeyler, ancak belli bir emek harcama ve belli bir iş yapma dolayısıyla gerekmiş olduğundan, insan-dili de böylece, aygıt kullanan emekçi

insanın, başka insanlar ile birlikte giriştiği iş birliği sırasında oluşmuştur (Fischer, s.23). Böyle bir açıklamada her ne kadar belli bir gerçek payı bulunmaktaysa da dil dalındaki kimi noktalardan, ancak Marksist dünya görüşünü desteklemek üzere parçalı olarak yararlanmakla yetinildiği için bir bilimselliğe sahiptir diyemeyiz. Ayrıca belli bir dogmatik açı, dilbilim dalındaki veriler hiçe sayılarak, bir kanıt ileri sürülmeksizin savunulduğu için, yalnızca bir öneri olmaktan da ileri giderek belli bir sav niteliğine bürünmeye çalışan böyle bir sözde-gerçekçi bildiri, aşırı “çabacılıkla” ele alınmış bir yoz-yorumdan öteye hiçbir değer taşımasa gerek.

İnsan dilinin bir yandan zengin bir ses çıkarma düzeneğine, öte yandan da karmaşık bir birimler topluluğu içerisinde bağlantı kurma yeteneğine sahip olduğu söylenebilir. Belli bir şifre niteliği gösteren insan dili, anlam aktarma görevini, belli bir ses dizelerine belli anlamları yüklemekle ve boşaltmakla yerine getirmektedir. Bu yüzden, dilin yapı taşları olan anlamlı sözcüklerin ortaya çıkışı, dil öncesi sesli belirtilerin, giderek belli kavramlara bağlanması sonucunda, dildeki sesli göstergelere dönüşmesi ile açıklanabilir (Başkan, 1955). Gerçekten, ciğerlerden dışarı taşan havanın, ‘nefes-vuruşu’, yani ‘hece’ birimi içerisinde biçimlenmesi sonucundaki seslerin ardı ardına dizilmesiyle oluşan, anlamsız boş-sözcükler, ilk başta yalnız fizyolojik birimler oldukları halde, çevredeki kavramları göstermekte kullanıldıkları zaman anlam kazanmakta, böylece dil göstergeleri olan tüm-sözlere dönüşmektedir. Görülüyor ki anlam ifade etmeyen ses örgüsü her ne sistemde olursa olsun bir karşılık bulmamakta ve dil olarak nitelenmemektedir.

Dilbiliminde yanlış yapılan bir başka yorum ‘dil’in gelişmesi’ tanımlamalarında yapılmaktadır. “Evrende değişmeyen biricik şey, her şeyin değişmekte olduğu gerçeğidir.” fikrine uygun olarak, kimi kez söylendiği gibi, dillerin iyileştiklerini ya da değersizleştiklerini söylemek, bir değer yargısı taşıyacak söz etme yerine, yalnızca değiştiklerini ileri sürmek çok daha bilimsel bir tutum olsa gerek. Dil zaman içinde gelişir ve değişime uğrar. Ancak bu kimi dillerin kimi dillere üstün bir şekilde yer aldığını, üstünlük sağlayacak yönde geliştiğini göstermez. Kimi toplumların kimilerine göre üstün olduğu anlayışında göre şekillenen bu düşünce bu şekilde dilbiliminde yanlış bir yankı bulmuştur. Dil ve düşünce birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Düşüncenin aktarımında dil devreye girer ancak doğru ve çarpıtılmadan olmalıdır. Etkileşimler arttıkça, gelişmeler yaşandıkça ve dile giren kavramlara göre dil değişir. Bu doğal bir süreç içerisinde olmalıdır. Ancak bunu bir felsefi görüşe, yanlış bir dünya görüşüne bağlarsanız; sırf bu görüşü ispatlamak uğruna bilimsel veriler ürettiğinizi söylerseniz yoz-yorumda bulunmuş olursunuz. İnsanlığın ilkyazı örneklerindeki dillerin bile gerek kelime zenginliği gerekse söz düzeni açılarından son derece gelişmiş

bir görünüm göz önüne alınırsa, bugünkü dillerden kimilerinin gelişmiş ve kimilerinin de ilkel kalmış olduklarını ileri sürmenin yersizliği kendiliğinden anlaşılır. Ancak kültür zenginliği, anlam zenginliği başka bir mevzu olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir dilin sözcük dağarcığını başka dillerden alıntı yaparak genişletmesi mümkündür ancak bunu yaparken kendi potasında eritmesini, kendine mal etmesini bilmelidir.

Kimi dilleri üstün ve kimilerini de ilkel sayma tutumu, teknolojik gelişime paralel olarak, bilim, sanat ve kültür alanlarında zengin olanın, zengin bir kelime dağarcığı geliştirmiş olduğu düşünülen Avrupa dillerini ölçü almaktan doğmaktadır. Oysa sözcük dağarcığı bakımından, diller arasındaki bütün ayrılık, toplumların genel yaşamlarına ve yaşantılarına uygun olarak, sözcüklerin de ayrı ayrı kümelenip “öbeklenmelerinden” ya da başka bir deyişle, çeşitli ‘dağılım-örnekleri’ göstermelerinden doğmaktadır. Söz gelimi Arapçada devenin her hali için ayrı bir sözcük bulunurken Türkçede böyle bir şey söz konusu değildir. Aynı konu Türkçede atla ilgili kelimeler için geçerlidir. Bu kadar atla ilgili kelime sayısı başka hiçbir dilde yoktur. Türkçede (elti, bacanak, görünce, dünür, amca, dayı, teyze, hala...) türünden sözcüklerin bu denli Avrupa dillerinde bulunmadıklarını varsayarak gelişmemiş bir dil yapılarının olduğu düşünülmemekte, yalnızca teknolojik gelişme açısından da gelişmemiş oldukları gibi, desteksiz bir kanyaya saplanılmaktadır (Başkan, 1975).

Dilbiliminde işlenen konular içerisinde, yapılan yorumlarda, o zaman için geçerli olan düşünce akımlarından geniş ölçüde etkilenilmektedir. Buna örnek olarak, Alman dilbilimcisi August Schleicher’in, bir yandan Darwin’in ‘Gelişim Kuramı’ndan, öte yandan da Hegel’in ‘Diyalektik İşlemi’nden esinlenerek dil gerçeklerini bu düşünce kalıplarına uydurmaya çabalaması verilebilir. Schleicher’e göre, insan dili, bu dili konuşan kişilerin bilinçlerinden bağımsız bir doğa birimi olarak, kendi payına ve doğa bilimlerinin yöntemine göre incelenmelidir. Gelişim kuramı ilkelerine uygun olarak, insan dili de ilk önce doğan, sonra gelişen ve daha sonra ölen bir varlık gibi ele alınır (Başkan, 1975). İşte bu düşünce dilbilimde yapılan birçok çalışmada bazı dillerin bazı dillere göre daha zengin olduğu yorumunu ortaya koymuştur. Böylece milletlerin üstünlüğü anlayışında, dilin de yaşayan bir varlık olarak değerlendirilmesi, dil değişen bir yapıya sahiptir anlayışı benimsenmiştir.

Kimi dilleri konuşan toplulukların ekonomik “gelişmemişliklerine” bakıp dillerinin de gelişmemiş olduğu gibi bildirilerde bulunarak, bütün dilleri ‘aşamacılık’ kalıbına zorlamak, dilbilimi verilerine de aykırı olması hasebiyle, yanlış bir tutumdur. Herhangi bir dilin yalnızca sözcüklerinin anlamını öğrenmekle o dilin “kavranılmış” olacağını göstermez. Sözcüklerin anlamını

öğrenmek o dili anlamamıza yardımcı olur. Konuşulanları ve yazılanları tercüme edebiliriz; ancak tercüme etmek kavramak değildir. Kavrayabilmemiz için zihnî yapısını da öğrenmek gerekir. Bu ise tam anlamıyla hiçbir zaman mümkün olmamaktadır. Bir kelimenin kullanıldığı yere göre anlamı değişmektedir. Yapılan vurgu dahi bu şekilde farklı ifadeler içermesine sebep olmaktadır, anlam değişmektedir. Kavramların kullanılması, sözün nerde, ne zaman, kim tarafından, kime karşı, hangi tonlama ile söylendiği önemlidir. Vücut dili dahi anlamlandırmada çok önemlidir.

3. Dilin Onarılması ve Dil Töresi

Dilin onarılması adı altında yine birçok hata yapılmaktadır. Burada “dil töresi”ni gözetmek gerekir. Kavramlardan çoğunun evrensel olmamalarına karşılık, cümlelerin anlamlarını belirleyen biçim düzenleri, dillerin kendilerine özgü özellikler gösterdiklerinden, her dil için ayrı bir incelemenin ve betimlemenin gerekeceği, buna karşılık bir dil için yapılmış bir betimleme örneğinin bir başkası için tümü ile geçerli olmayacağı doğal sayılmalıdır (Başkan, 1955). Bununla birlikte, çeşitli dillerin betimlemeleri belli bir dil için önceden yapılmış bir çerçeve içine, bir çarpıtma ile, bir zorlama ile uydurulmaya çalışıldığı için, bu tutumu anlatmak üzere ‘Prokrutes Yatağı’ değiminin kullanılması uygun düşmektedir. Bu deyim ilk olarak Özcan Başkan ‘Dilbiliminde Yoz-yorum’ adlı çalışmasında kullanmıştır. Eski bir Grek hikâyesinde adı geçen Prokrustes, dağlardaki haydutluğu sırasında eline düşen yolcuları evindeki yatağın boyuna uydurabilmek için, kurbanlarının yataktan dışarı taşan ayaklarını kesmesi ya da kısa kalmışlarsa zorlayarak çekip uzatması ile kötü ün yapmış birisi idi. Tıpkı buna benzer, geleneksel Avrupa gramerinde ve dolaylı olarak Türkçenin betimlenmesinde de Latince gramer kalıplarının zorlama ile uygulanması, bir ‘Prokrustes Sendromu’ olarak nitelenebilir. Bu tavır dilimizin gelişimi için doğru bir tavır değildir. Türkçe’de akuzatif, genitif, datif... gibi terimlerin kullanılması da buna benzer bir zorlamanın ürünü olarak karşımıza çıktığında verim elde edemeyiz.

Törelî dil anlayışında ‘Türkçe çağdaş-evrenselcilik yaşantısına girmiştir’ diyerek kavramlarından budamak onu yeşerteceği yerde kurutmaktadır. Bir kelimenin kullanım alanından düşmüş olması onu yeniden canlandırmak uğruna dil kurallarını zorlamayı gerektirmez. Ancak bu doğru bir şekilde yapıldığı takdirde fayda sağlayacaktır. Tabii ki her kelimeyi de yeniden kullanım alanına kazandıramayız. Çünkü artık o kelimenin düşünce yapısını taşıyan fertler, kavramlar dünyası yoktur. Bu sözcük Arapça, bu sözcük Öz-Türkçe değil diye atmak, dilimizi kısırlaştıracaktır. Benimsenmiş olan kavramları karşılayan kelimeler, benimsenmiş olan kelimeler, atılmamalıdır.

Göktürk anıtlarında yer alan kelimelerin birçoğu yeniden kullanılabilir. Çünkü fikrî bakımdan birçok kelime hala yankı bulmaktadır. Kavram dünyasına ve ses yapısına uygun olan kelimeler yeniden gün yüzüne çıktığında bir anlam ifade eder. Ancak bundan yoksun olan kelimeler zoraki bir yaptırımın ürünü olmaktan öteye gitmeyecektir. Geçmiş dilimizi incelemek, kitabeleri bize ne fayda sağlar eğer sadece düz bir yazı gibi okursak. O metinlerin kavram dünyasına girmeli, zihin dünyasını anlamalı, bugüne ne sunduğuna bakılmalıdır. Tarihe saplanıp kalınmamalı, tarihten güç alarak ileriye doğru bakmalıyız. Sözcük dağarcığının ideolojik yargılara göre boşaltılması fayda değil zarar verecektir.

Sözcük dağarcığının yoksul kalması sonucunda, kavramların köksüzleştirilmesi sonucunda, dil yapısında düşüncenin ihmal edildiğinde ne gibi toplumsal yıkıntıların ortaya çıkabileceği ve anlaşma aracı olan dil ile oynanması sonucunda, egemen güçler tarafından bir toplumun nasıl soysuzlaştırılıp bir hayvan sürüsü haline dönüştürülebileceği İngiliz yazarı George Orwell'in 1949'da yayınlamış olan 1984, adlı romanın sonundaki Ek'te çarpıcı bir biçimde anlatılmıştır. Özcan Başkan "Dilbilimi'nde Yoz-yorum İşlemi, Ankara, 1976" adlı yazısında bunu şöyle anlatıyor: "Geçmişe doğru bakılarak sürdürülen anlatıma göre, 1984 yıllarında dünya yüzünde küçük küçük devletler ortadan silinmiş, bunların yerini totaliter yönetim ile güdülen süper-devletler almışlardı. Bunlardan Batı dünyasındaki 'Okyanusya' adlı süper-devletin resmi dili olarak kullanılması önerilmiş olan 'Yeni-Söz' adlı dil, (İngsos) sözcüğüne kısaltılmış olan 'İngiliz Sosyalizmi' nin ideolojik gereksinimlerini karşılamak amacı ile tasarlanmıştı. Başlıca gazete olan 'Times' deki başyazılar bu Yeni-Söz'de yazılmakta, Parti üyeleri başta olmak üzere herkes bu dilin sözcüklerini ve gramer özelliklerini gündelik dilde daha fazla oranda kullanmaya çalışmaktaydı. 'Eski-Söz' denilen 'Standart İngilizce' nin tüm olarak ortadan kalkması için 2050 tarihine kadar 66 yıllık bir süre tanınmıştı. Egemen olan eğilim, insan kafasındaki düşünme işleminin ancak sözcükler aracılığıyla yapıldığı ve sözcüklerin sayıları ile, anlamları ile oynamakla, düşünce biçimlerinin de koşullandırılabilirdiydi. Bu yüzden doğal dillerin tersine Yeni-Söz'deki sözcük sayısının bilinçli olarak azaltılmasına çalışılmakta ve böylece sözcüksüz kalan beyinlerin, düşünme ve araştırma yetenekleri de körleştirilmekteydi.

İstenmeyen kavramlara ilişkin sözcükler ortadan kaldırılınca, bu kavramları düşünme olanağı kalmadığı gibi, istenen sözcükleri uydurmakla da gerekli kavramların düşünülmesi sağlanmaktaydı. Bu bakımdan, Yeni-Sözlük' ü düzenleyenlerin kaygısı, yeni sözcükler bulmak veya uydurmaktan çok, hangi anlamların ortadan kaldırılıp, bunların hangi genel sözcükler içerisinde verilecekleri idi. Çünkü birçok yeni sözcük, tek başlarına birçok

eski anlamı kapsadıklarından, yeni sözcüklerin tanımını belirlemek gerçekten büyük bir güçlük teşkil etmekteydi. Sözelimi, ‘Objektiflik, Akılcılık’ gibi kavramlara ilişkin sözcükler (eski-dönüşüm) sözcüğü ‘eşitlik, özgürlük’ gibileri ise (suç-dönüşüm) sözcüğü içinde toplanmıştı. (Onur, adâlet, ahlak, demokrasi, din ...) gibi sözcükler, tümü ile ortadan kaldırıldıkları gibi, (bilim) türünden birçok sözcük de (İngsos) sözcüğü içinde toplanmıştı. Böylece kısıtlanmış olan sözcük dağarcığının yoksulluğu sonunda, herhangi bir fikir tartışması için gerekli sözcükler elde bulunmadığından, rejimin ideolojik çizgisinden sapma düşünceler neredeyse söylenemez olmuştu. Sözelimi (devlet iyi değil) gibi bir söz söylenebilse bile, bu kanıyı destekleyecek ve tartışmasını sağlayacak olan gerekli sözcükler artık bilinmediğinden Yeni-Söz’ e koşullandırılmış kimselere, böyle bir söz ancak bir saçmalık örneği olarak gelecekti. Aynı biçimde, (özgür) sözcüğü de ancak (bu kedi pireden özgürdür) gibi sıradan bir söz içinde anlamlı kaçmakta, bunun dışında herhangi bir özgürlük söz konusu olmamaktaydı. Bunun gibi, (bütün insanların saçı vardır) gibi yalınkat bir söz sayılma durumundaydı; yoksa herhangi bir eşitlik söz konusu değildi.” (Başkan, 1976).

İnsan dilinin doğuşu, gelişimi ve çeşitlenmesi incelenen gelen bir konudur. Bir dilin nasıl ortaya çıktığı tartışıla dursun şu örnek oldukça ilginçtir. Görülüyor ki dil ve düşünce birbirinden bağımsız değildir. Dilden önce düşünce vardır. Hatta sözden önce dahi düşünce vardır; sesli düşünmemiz buna örnektir. Zaman akışı içerisinde bir arada ya da ardi ardına, uzanan bir yayılış içerisinde de yan yana ya da yakın durumda birkaç kez birlikte bulunan birimler arasında belli bir ‘nedensellik bağlantısı’ nın kurulduğu bilindiğine göre, insan zihninden çıkarılmış olan sözcük kalıplarının, çevresindeki belli nesnelere, belli durumlar veya belli tavırlar için dil aktarımı düşüncede oluşmaktadır. Dil, ferdi değil fakat içtimaî bir vakadır; bir sistemdir, bir insanın kendini anlatmasında ve kendisinin anlaşılmasında kullanılır.

4. Törenin Gelecek Kuşaklara Aktarılmasında Kısa Sure Tercümelere

Törenin daha sonraki kuşaklara aktarılması, diğere medeniyet havzasındaki bilgilerin başka bir medeniyet havasına aktarılmasında şüphesiz “törelî” tercümelere rolü büyüktür. İslamiyet’in kabulüyle özellikle Kur’an tercümelere yapılmıştır. Bu tercümelere, daha önce de değindiğimiz gibi, klasik edebî dilin oluşması yanında Orta Asya’nın çeşitli Türk köşelerinde Türkçenin daha olgun bir duruma getirilmesinde önemli rol oynamıştır (Özkan, 2000, s. 88-96).

Dil, edebiyat ve kültür bir milletin tarihi ile yakından ilgilidir. Türkler XI. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlamışlar ve yeni bir kültür ve edebiyat geliştirmişlerdir. Bu dönemde, İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ı anlamak ve dinin esaslarını hakkıyla öğrenebilmek için onu Türkçeye tercüme etmişlerdir. Bu tercüme, klasik edebî dilin kurulmasını sağladığı gibi, Türkçenin daha olgun bir duruma gelmesine de hizmet etmiştir. Aynı zamanda “töre” İslam'la mayalanmıştır. Türkçenin söz varlığı açısından önemli olan bu eserlerde İslâm dininin kavramlarının karşılığı olan Arapça kelimeleri karşılamada Türkçe kelimelerin oranı fazladır. İslam dinine ait pek çok Arapça kavramı karşılamak için yer yer eski dönemlere ait dini terimler kullanılırken bir yandan da Türkçe isim ve fiil köklerinden Türkçe yapım ekleriyle yeni terimler türetilmiştir. Türkçe, bu yolla pek çok terim ve genel söz varlığı kazanmıştır. Törelî eserler, törelî dili meydana getirmiştir. Özellikle, Anadolu'da “törelî dil” eserleri diyeceğimiz eserler Eski Anadolu Türkçesinde meydana getirilen kısa sure tercümeleridir.

Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin XIII-XV. yüzyılları arasında gelişme gösteren dönemidir. Bu dönemde te'lif ve tercüme pek çok eser yazılmıştır, ancak tercüme eserler daha çoktur. Bir kültür ve medeniyetin daha sonraki kuşaklara aktarılması, diğer medeniyet havzasındaki bilgilerin başka bir medeniyet havasına aktarılmasında şüphesiz tercümelerin rolü büyüktür. Türkçenin gelişim serüvenini daha açık görebilmek amacıyla, Eski Anadolu Türkçesi döneminde meydana getirilen İhlâs, Yasin, Tebareke, Amme Cüzü, Fatıha ve Ayetü'l-Kürsî kısa sure tercümelerinin anlam bilim ve sözlük bilimi açısından incelenmesi oldukça önemlidir. Bu kısa sure tercümeleri, devrin dil yapısını, kelime hazinesini, anlam dünyasını ve düşünce yapısını çok ince bir çizgiyle bizlere sunacaktır. Halka dini öğretmek amacıyla yazılan Kur'an tercümeleri, sade bir dille yazılmıştır. İslami kavram ve terimlere halkın anlayabileceği Türkçe karşılıklar bulunmuş ve anlatımın sadeliği için ayrı bir özen gösterilmiştir. Mukaddes bir eserle ilgili olmaları dolayısıyla bu eserlerin tercümesine gerek yazılmaları sırasında gerek istinsahları sırasında, ayrı bir ehemmiyet gösterilmiştir. Söz konusu eserler törelî toplumun nasıl olması gerektiği konusunda yol gösterici olmuşlardır. Bu bakımdan törelî dile etkisi mühimdir.

İlk dönemlerde Kur'an'ın tam tercümesine rastlanmaz. Bu dönemde ortaya konan Kur'an tercümeleri daha ziyade bazı kısa surelerin ve bir kısım ayetlerin tefsirleri şeklinde görülmektedir. Bunlar da Fatıha tefsiri, İhlâs tefsiri, Yasin tefsiri, Tebareke tefsiri, Amme cüzü tefsiri, Ayetü'l-kürsî tefsiri gibi sure ve ayet tefsirleridir. Abdulkadir İnan kısa sure tercümelerinin beyzadeler ve şehzadelere Kur'an'la beraber Arap dilini öğretmek amacıyla sırf öğretim amacıyla yazıldıklarını ifade etmektedir (İnan, 1960, s. 90).

Ancak sure tefsirlerinin yazılışını sırf öğretim amacıyla açıklamak doğru değildir. Töre kaidesiyle kaleme alındıkları da göz ardı edilmemelidir. Müfessirleri sure tefsirleri üzerinde çalışmaya sevk eden çeşitli amiller vardır. Bunların başında surelerin fazilet ve önemleri gelmektedir. Mesela, Kur'an'ın üçte birine denk olduğu rivayetine dayanarak İhlas suresi, Kur'an'ın kalbi mesabesinde olması dolayısıyla da Yasin suresi tefsirine mesai verilmiştir. Ayrıca surelerin faziletleri yanında, Kur'an'ın tamamını tefsire maddeten ve manen güç yetirememeye, yaşın ilerlemiş olmasından dolayı hiç olmazsa bir surenin müfessiri olma şerefiyle Allah'ın huzuruna çıkma isteği gibi değişik etmenler de müfessirleri sure tefsirleri yazmaya yöneltmiştir (Demir, 1987). Sure tefsirlerinin hem umumi kütüphanelerde hem de hususi ellerde pek çok nüshaları bulunmaktadır (İnan, 1961). Bu da tercümelemin halk tarafından çok okunduğunu göstermektedir. Bu sure tefsirlerinin, Âyetü'l-kürsi hariç, hemen hepsinin müellifinin Mustafa b. Muhammed olduğu kabul edilmektedir. Metinlerden örnek vermeyi gelecek çalışmalarımıza bırakarak; Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınan kısa sure tercümelerini ve müellifini kısaca tanıttığımız olursak:

Orhan Gazi devri bilginlerinden olan Mustafa b. Muhammed Eğirdir'de doğmuştur. Medine'de, Mısır'da, Şam'da ve Irak'ta bulunmuş, mükemmel bir tahsil görmüş ve iyi bir Arapça bilgisine sahip olarak ülkesine dönmüştür. Doğduğu yer olan Eğirdir'de medresede müderrislik, Ladik'de (Denizli) “kadilkudatlık” yapmıştır. Derin dini bilgilere sahip, devrinin önde gelen âlimlerinden biri olarak haklı bir şöhret kazanmış olan müellifin sure tefsirlerini 1362–1368 yılları arasında meydana getirdiği anlaşılmaktadır (Öztürk, 2001).

Kur'an-ı Kerim'in ilk suresinin tefsiri olan bu eserden ilk önce Fuat Köprülü bahsetmiştir (Köprülü, 1926, s. 1-323). Murad Arslan b. İnaç Bey adına yazılmıştır. Oldukça sade ve akıcı bir dili vardır. Fatiha suresi, tefsir edilirken aralara bazı hikâyeler ve nükteli sözler eklendiği gibi, başka tefsirlerden ve hadislerden de yararlanılmıştır. Tefsirin İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü İhtisas kitaplığında bulunan bir nüshasını Özcan Tabaklar yayımlamıştır (Tabaklar, 2003, s. 97-116). Tefsirin ayrıca, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ile Ankara Umumi Kütüphanede birer nüshasının bulunduğu da belirtilmektedir (Turgal, 1937, s. 1517; Erdem, 1937, s. 1519).

Mustafa b. Muhammed bu eserini de Hamidoğullarından İnaç Bey'in oğlu Murad Arslan Bey'in isteği üzerine yazmıştır. Ancak İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesindeki (TY, nr. 473) nüshada Hızır Bey'in ismi de geçmektedir. Bu kayıttan eserin ayrıca Hızır Bey'e

de sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu tefsir İhlâs suresinin geniş bir tefsiridir. Müellif başlangıçta surenin özelliklerine ve sevabının çokluğuna dikkat çekmiş, bu özellikleri sebebiyle müminlerin istifadesi için bu surenin tefsirini yazmaya karar vermiştir. Tefsire ibret dolu misaller, kıssalar ve pek çok haberler eklemiştir. Ayrıca sure içinde yer alan her konuda pek çok ayet, hadis zikretmiş, başka tefsirlerden bilgiler ekleyerek geniş bir eser ortaya koymuştur. Tefsirin çeşitli kütüphanelerde birçok yazması bulunmaktadır (Akçay, 2005, s. 34; Kara, 1988, s. 40).

Mustafa bin Muhammed'in yazdığı sure tefsirlerinden biri de Yâsin suresi tefsiridir. Müellif eserini önce Hızır b. Gölbe'ye, sonra da Murad Arslan Bey'e sunmuştur. Eserin yazıldığı yıl belli değildir. Mustafa b. Muhammed bu eserini de öteki sure tefsirleri gibi, mev'ize ve öğüt vermek amacıyla kaleme aldığından, başka kaynaklardan ve çeşitli eserlerden rivayetler naklederek eserini geniş bir muhteva şeklinde orta koymaya çalışmıştır. Buna göre; çeşitli hadis ve haberlere dayanarak surenin önemini, faziletini, sureye niçin Kur'an'ın kalbi dendiğini anlatmış, sonra da faydasının herkese ulaşması için bu sureyi Türkçeye tercüme etmiştir.

Mustafa bin Muhammed'in yazdığı tefsirlerden biri de Mülk suresi tefsiridir. Eserin telif tarihi belli olmamakla birlikte, 14. yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığı tahmin edilmektedir (Coşan, 2008, s. 69). Tefsir Orhan Bey hayatta iken oğulları Süleyman⁴ ve Murat'a⁵ ayrı ayrı takdim edildiği gibi, Murad Arslan'ın sağlığında oğlu İshak Bey'e⁶ ve Hızır bin Gölbe'ye⁷ de sunulmuştur.

Eserin mevcut nüshalarından birden çok kişiye takdim edildiği anlaşılmaktadır. Eserin farklı zamanlarda, ayrı ayrı kişilere sunulmuş olmasından dolayı, nüshalar arasında epeyce fark bulunmaktadır. Bu bakımdan nüshaların her birini ayrı bir eser gibi değerlendirmek gerekir. Tefsirin değişik kütüphanelerde pek çok nüshası bulunmaktadır.⁸

4 *Tebareke Tefsiri*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler, nr. 7, vr. 1b.

5 *Tebareke Tefsiri*, Millet Ktp., Şer'iyye, nr. 821, vr. 34a-82b.

6 *Mülk Suresi Tefsiri*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı, nr. 3779, vr. 61b-125b; nr. 3794 (58 varak).

7 *Mülk Suresi Tefsiri*, Ankara İl Halk Ktp., Eski Eserler (Cebeci), nr. 329, vr. 1b.

8 Mülk Suresi Tefsiri'nin nüshaları için bk. Hatice Tören, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Amme Cüzü Tefsiri, Metin-İnceleme-Tıpkıbasım*, İstanbul 2007, s. 7,8; İsmail Taş, *15. Yüzyıla Ait Enfesü'l-Cevâbir Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi*, İÜ, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2008, s. 43-51.

Mustafa bin Muhammed'in mensur Mülk suresi tefsirini görüp okuyan ve eseri çok beğenen Hatiboğlu Muhammed,⁹ eseri *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla nazma aktarmıştır. 814 (1414) yılında nazm edilen eser 3901 beyitten ibarettir. Nazma aktardığı esere *Letâiyifnâme* adını veren Hatiboğlu, esere herhangi bir ilave yapmayıp, yalnızca eseri nazma aktarmakla yetinmiştir. Ancak eserin baş tarafına giriş mahiyetinde tevhid, münacaat, na't, dört halife medhiyesi ve sebep-i tercüme kısımlarından ibaret olan bir bölüm eklemiştir (Sevinçli, 2007).

Mustafa b. Muhammed'in yazmış olduğu tefsirlerden biri de Amme Cüzü tefsiridir. Tefsirin tercüme tarihi belli değildir, ancak eserin Gelibolu Fatihî Süleyman Paşa (ö. 1357) için meydana getirildiği göz önüne alınırsa, tefsirin XIV. yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısında ortaya konduğu söylenebilir. Müellif bu eserini de öteki tefsirlerinde olduğu gibi, rivayet metodu ile meydana getirmiştir. Burada da önce surelerin faziletleri, sora nüzul sebepleri belirtilmiş, ardından da ayetlerin tercümelerine geçilmiştir. Önce ayetin cümle hâlinde tercümesi verilmiş, bazen konuyla ilgili başka ayetlere başvurulduğu gibi, öteki müfessirlerin görüşlerinden örnekler verilmiş, durumla ilgili çeşitli hikâyelerden ve öğüt verici sözlerden de yararlanılmıştır.

Mustafa b. Muhammed'in Amme Cüzü tefsirinin farklı kişilere sunulan iki ayrı versiyonu bilinmektedir. Amme Cüzü Tefsirinin Sermet Çiftler nüshasını neşreden Hatice Tören, bunların farklı eserler olabileceğini ifade etmektedir (Tören, 2007).

Sure tefsirleri arasında anılması gereken bir tefsir de Ahmed-i Dâî'nin *Vesîleti'l-mülûk li-ehli's-sülûk* adlı eseridir. Ayetül-kürsî tefsiri olan eserin kime sunulduğu belli değildir. Müellif eserini meydana getirirken onu sadece bir tercüme olarak bırakmayıp birçok tasarruflarda bulunmuştur. Esere yer yer hadisler, enbiya ve evliya kıssaları, konuyla ilgili çeşitli hikâyeler serpiştirerek, aralara Farsça Arapça beyitler, Türkçe manzum parçalar yerleştirerek onu daha canlı ve akıcı bir hâle getirmiştir. Eserin İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır (Ertaylan, 1952, s. 188-91).

Sonuç

Mükemmel dil, kişinin meramını tam olarak anlatması, muhatabın da mesajı tam olarak algılaması olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda bu dil, iletişiminde ve uygulamada herhangi bir aksaklığın olmamasını ifade eder. Bu

9 Hatiboğlu Muhammed'in hayatı ve eserleri için bk. M. Esad Coşan, *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri*, Server İletişim, İstanbul 2008.

hususla zaman zaman büyük şairlerin de muzdarip olduğunu görmekteyiz. İçte biriken duygu ve düşünceleri ifade etmede kelimelerin kifayetsiz kalışı şairleri yakındırmaktadır. Bazen anlatılmak istenenin sadece bir kişinin veya bir kesimin anlamasına çalışıldığı da görülür. Her insan içinde oluşan coşkun duyguları aynı şekilde ifade edemeyebilir. Ruhların aksedişi şiire yansıdığı anda herkesin ayrı bir şiiri ortaya çıkacaktır. Bir göz yaşını dile getirmek kolay olmasa gerek. Ya sevdiğine kavuşamayan bir aşığı canlandırmak ne mümkün kelimelerde... “Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem; dili yok kalbimin, ondan ne kadar bızırım!”

Kelimelerle hayatı resmetmek mümkün mü? Kelimelerin de bir ruhu vardır. Kelimeler bir dünyanın anahtarı olmağa... Açılan kapıdan içeriye usul usul süzülüp hayranlıkla izlenmekte. Bu hayranlık aradığınız şeyi bulup bulmamanıza göre değişecektir. Ayrıca sizin estetik değerlerinizin ölçüsü yine bu hayranlığı şekillendiren sebeplerden birisi olacaktır. “Kafamdaki resmi kelimelere dökmekte aciz kalıyorum.” diyen bir kişi acaba hangi sebepten bunu söylemektedir? Peki muhatap üzerinde sözü daha etkili kılacak vasıtalar var mıdır, varsa bunlar nelerdir?

Bir devlet, başka bir milleti tarihten silmek istediği zaman, öncelikle işe onun dilinden başlayacaktır. Dilini tutarsız bir hale getirecek, nesiller arası bağları koparacak ve bir yabancılaşma meydana getirecektir. Nesillerin yabancılaşması ve birbirinden kopması milletin yıkılması demektir. Dilin tebliğdeki önemi de çok büyüktür. Dilin katli, o milletin dinini de yıkmaya başlangıcıdır. Buradan hareketle dili ve dini yıkılmış bir millet de yıkılmaya mahkûm edilmektedir denebilir. ‘Dil, kılıçtan keskindir.’ sözünü hatırlamamız yerinde olacaktır. Çünkü yapmada ve yıkmada dil, en etkili silahtır. Dilde, fertleri yalnızlaştıran güçler; rahatlıkla o milleti parçalayabilir. İmandan yoksun nesillerin yetişmesi ise buna mukabil gözlenecektir. Bu tehlikenin farkında olan kişiler eserinde bu konuya hassasiyetle eğilmişlerdir. Göktürk Kitabelerinden bu yana olan eserlerde yine dikkatle incelenirse kendi tarihimizde de bunu görürüz. Ancak, bir millet dili kadar yaşar ve diniyle kaimdir. Şu sözü de burada zikretmek yerinde olacaktır: “Dil meselesi bir milli müdafaa meselesidir. Dilimizi korumak, vatanı korumakla birdir. Çünkü dil, vatan kadar, tarih kadar; bayrak ve aile kadar mukaddesattandır.” Dil için söylenmiş bu söz zaman içerisinde bir kesime münhasır denerek geri plana da yitilmiştir. Burada alınması gereken dilin öneminin coşkulu bir vurgulanışıdır. Kimilerine göre eksik tarafları olabilir ancak eksiklerinin tamamlanması yine bizlere düşmektedir. Dil, insanlara doğruyu anlatabilmek, hak yola çağırarak için bir vasıta olarak da düşünülebilir. Bu sebeple insanlığa götüreceği mesajı olanların dile vermeleri gereken önem büyüktür.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde meydana getirilen İhlâs, Yasin, Tebareke, Amme Cüzü, Fatıha ve Ayete'l-Kürsi kısa sure tercümelerinin anlam bilimsel ve leksikolojik olarak incelenmesi; Törelî dil gelişimini görmemiz açısından önemlidir. Bu eserlerde, Törelî dil kavramında yer verdiğimiz “sırat-ı müstakim üzere olmak ve bunu ifade etmek esasları” çerçevesinde yeni kavramların tespitinde gereklidir. Söz konusu eserlerde, İslam dinine ait pek çok Arapça kavramı karşılamak için yer yer İslâm öncesi dönemlere ait dinî terimler kullanılırken bir yandan da Türkçe isim ve fiil köklerinden Türkçe yapım ekleriyle yeni terimler türetilmiştir. Türkçe, bu yolla pek çok terim ve söz varlığı kazanmıştır. Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarına bakılarak, yeni bir kültür havzasına girmiş olan Türk dilinin alıntı kelimeleri ilk olarak ne şekilde özümlediği ortaya konulabilmektedir. Ayrıca, bu eserlerde halka dini öğretmek amaçlandığı için konuşma dilinde yer alan kelimeler seçilmiş, kaynağın bir kutsal metin olması sebebiyle de tercümelere ayrıca özen gösterilip bunlarda sade bir dil kullanılmıştır.

Kısa sure tercümelere, devrin dil yapısını, kelime hazinesini, anlam dünyasını ve düşünce yapısını çok ince bir çizgiyle bizlere sunmaktadır. Kısa sure tercümelere temelinde Türkçenin sözvarlığı gelişim süreci ve değişim analizi gerçekleştirilmelidir. Sözüün insanlar üzerinde tesiri çok büyüktür. Bu sebeple insanlar tarih boyunca, bir başkası üzerinde tesirli olacak güzel söz söylemenin yollarını araştırmışlardır. Dilin ruhunu anlatan ustalar olarak kabul edilen şairler ve hatiplerin toplum içinde ayrıcalıklı bir yeri olmuştur. Öyle ki, söylemiş oldukları sözlerden dolayı devlette itibar gören şairler olduğu gibi sözlerinin bedelini canlarıyla ödeyen şairler de vardır. Dil, en tesirli silahlardan biri olarak tanımlanabilir. Dili kullananın kabiliyeti, becerisi ve gayesine göre olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Günümüzün en çok dikkat edilmesi gereken meselelerinden birisi, kültür savaşlarının yaşandığı anda dili ihlâslı bir kalple kullanmaktır. Gayelere göre şekillenen dil, aşkın dahi anlatımında bir zihniyetin en sivri okları haline gelmektedir. En safiyâne duyguların sunulduğu eserler dahi kullanılan dile göre şekillenmektedir. Sözcükler eylemlerinizi aynı zamanda. Her sözcük kendi zihniyetini yeniden doğurur, bu bakımdan Hakk'ı ve hakikati barındıran töremizin yeniden inşasında kısa sure tercümelere oldukça etkili olmuştur. Yeniden bu eserleri töre bakışıyla ele almalı ve törelî dile vakıf olmalı gelecek nesillere doğru aktarmalıyız.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, H. Mustafa (2003). *İletişim Felsefesine Giriş*. Birey Yayıncılık. 2. Baskı.
- Akarsu, Bedia (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Akçay, Yusuf (2005). *Mustafa bin Muhammed'in İblâs Suresi Tefsiri, Giriş-İnceleme-Metin- Ekler Dizini- Sözlük-Tıpkıbasım*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Ç. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Başkan, Özcan (1976). *Dilbilim'de Yoz-Yorum İşlemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- Başkan, Özcan (1955). *Fonemik (Dildeki Ses ve Anlam Hadiseleri)*. Doktora Tezi.
- Benveniste, Emile (1965). *Genel Dilbilim Sorunları*. Ç. Erdim Öztokat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, Turgut (1995). *İslam'da Şehir ve Mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Chomsky, Noam (2001). *Dil ve Zihin*. Ç. Ahmet Kocaman, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Corballis, Michael (2003). *İşaretten Konuşmaya: Dilin Kökeni ve Gelişimi*. Ç. Aybek Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Coşan, M. Esad (2008). *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri*. İstanbul: Server İletişim.
- Dağlar, Abdülkadir (2022). "Edebî Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı". *İSLARA Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi (12 Şubat 2022)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, İSLARA Kitaplığı: 3, s. 100-115.
- Demir, Ziya (1987). *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatıha Tefsirleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dilaçar, Agop (1968). *Dil, Diller ve Dilcilik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer: TMEN I, 134, IV, 281; Clauson: ED 531-532; Schönig ML 182; İnan: Türk Kültürü Araştırmaları I, 1964, 104; Németh: Nyk 41: 407; Nyk 42, 71; Doerfer: TMEN I, 134; Clark: JSFOu 75: 156; Schönig: ML 182.
- Eflâtun (1960). *Küçük Diyaloglar*. Ç. Melih Cevdet Anday. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Ertaylan, İsmail Hikmet (1952). *Abmed-i Dâî, Hayatı ve Eserleri*. İstanbul.
- Fischer, E. (1980). *The Necessity of Art*. Penguin.
- İnan, Abdülkadir (1960). "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar". *TDAY-Belâten*. Ankara.

- İnan, Abdulkadir (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye Tercümelere Üzerine Bir İnceleme*. Ankara.
- Kara, Mehmet (1968). *Yasin Suresi Tefsiri, İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*. Gazi Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Köprülü, M. Fuat (1926). "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar". *TM, II*.
- Levend, Agah Sırrı (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mülk Suresi Tefsiri*. Ankara İl Halk Ktp., Eski Eserler (Cebeci), nr. 329, vr. 1b.
- Mülk Suresi Tefsiri*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı, nr. 3779, vr. 61b-125b; nr. 3794 (58 varak).
- Özkan, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. 2. Basım. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztürk, Ali (2001). "Eğirdir'de Yaşamış Bir Türk Âlimi: Muslihuddin Mustafa bin Muhammed ve Eserleri". *Tarihi, Kültürel, Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, I. Eğirdir Sempozyumu*, 31 Ağustos-01 Eylül 2001.
- Rifat, Mehmet (2000). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları Temel Metinler*. İstanbul: Om Yayınları.
- Sevinçli, Veysi (2007). *Letâıfınâme, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: Töre Yayın Grubu.
- Tabaklar, Özcan (2003). "Anadolu Sahasında Yazılmış Bir Sure Tefsiri". *İlmi Araştırmalar Dergisi*, sy. 16 (Güz, 2003), s. 97-116.
- Tahir Erdem, (1937). "XIV. Asırda Türk Diliyle Yazılmış Bir Eser ve Hızır b. Gölbeği'ne Ait Bir Kitabe." *Ün Dergisi* (Isparta Halkevi Dergisi). Isparta, c. IV, sy. 27, s. 1519.
- Taş, İsmail (2005). *15. Yüzyıla Ait Enfesü'l-Cevâbir Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi*. İÜ, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Taş, İsmail (2024). *Oğuznâme, Yazıcioglu Ali'nin Tevârih-i Âl-i Selçuk'undan*. İstanbul: Neyzen Kitap Yayınları.
- Tebareke Tefsiri*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler, nr. 7, vr. 1b.
- Tebareke Tefsiri*, Millet Ktp., Şer'iyye, nr. 821, vr. 34a-82b.
- Tören, Hatice (2007). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Amme Cüzü Tefsiri I, Metin-İnceleme-Tıpkıbasım*. Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Amme Cüzü Tefsiri II, Dizin, İstanbul.
- Turgal (Ün), Hasan Fehmi (1937). "Hızır b. Gölbeği". *Ün Dergisi* (Isparta Halkevi Dergisi), Isparta, c. IV, sy. 27, s. 1517.